

Publication of Association Esprit, Société et Rencontre
Strasbourg/France

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

Volume 5 Issue 8, p. 803-812, December 2012

AZERBAJCANDAN BAŞLAYAN TARİH¹

STARTING DATE AZERBAIJAN

Ebülfez Elçibey

Çev: Muhammet KEMALOĞLU

---

¹ Tertibçi ve Redaktor: Mircelal Yusifli, Bakı, "Adiloğlu" neşriyyatı, 2003, 288 s. Bu kitap Azərbaycan Milli Özgürlük Hərəkatı'nın lideri, büyük demokrat Ebülfez Elçibey'in 65 yaşına ithaf olunur. Mircelal Yusifli, Elçibəy İrsini Araşdırma Mərkəzinin Direktoru; Ebülfez Elçibey, Multi Medya; Ebülfez Elçibey, Tolunoğulları Devleti, İstanbul, 1997.

Abstrac

Time to come to Azerbaijan Turks began to settle very old, and 16 century continued. North Azerbaijani authors, especially in recent times that they reached this conviction and subsequent Azerbaijan became the homeland of the Turks by the old Turks yerleşmişlerdir mingling with them. Some of the error (Mahmoud Ismailov, etc.). Prototürklerin before the front of the Turks or Asia, Central Asia, göçtüklerini sitting there, and if you write. For example, the late Mehmedov Aydın (1989), and the Nizami Hajiyev Tofik Hudiyev (1990) emphasized the similarity of the words in their books some of the Sumerian-Turkish Turkish race in the formation of the Sumerian civilization write that participate directly or by any means. In this respect, the Turkish scholar Prof. Osman Nedim Tuna research for a long time after the promise of Sumer More than 150 Turkish words in a systematic way to monitor changes in phonetic compared and showed that the former period, the relationship between Sumerian and Turkish languages. 20. F. at the beginning of the century Hommel, examined by comparing the Sumerian-Turkish languages, Sumerian language, considers that the Altaic languages. The famous scholar of contemporary Kazakh-Turkish languages, comparing inspection by the Sumerian Olcas Suleymanov, 60 who found that the word intimacy, and ultimately cultural commitment, and the relationship between the Sumerian language, to prove that the former worked in the Turkish language.

Key Words: Abulfaz Elchibey, Azerbaijan, Sumerian, Prototürkler, Turkish Language

Öz

Türklerin Azerbaycan'a gelip yerleşmeleri çok eski zamandan başlamış ve 16. yüzyıla kadar devam etmiştir. Kuzey Azerbaycan müellifleri, hele son zamanlarda bu kanaate varmışlar ki Azerbaycan tâ eskiden Türklerin yurdu olmuş ve sonradan gelen Türkler de bunlara karışarak yerleşmişlerdir. Hata bazıları (Mahmut İsmailov vb.) eski Türklerin veya Prototürklerin önce Ön Asya'da oturduklarını ve şayet oradan Orta Asya'ya göçtüklerini yazıyorlar. Mesela, rahmetli Aydın Mehmedov (1989), Tofik Hacıyev ve Nizami Hudiyev (1990) kendi kitaplarında bazı Sümer-Türk sözlerinin benzerliğine değinerek Sümer uygarlığının oluşumunda Türk soyunun doğrudan veya herhangi bir vasıtayla iştirak ettiğini yazıyorlar. Bu hususta Türk bilginlerinden Prof. Osman Nedim Tuna uzun süre araştırmadan sonra 150'den çok Sümer sözünü sistemli şekilde fonetik değişimleri izlemekle Türk sözleriyle karşılaştırmış ve eski dönemde Sümer-Türk dillerinin arasında ilişki olduğunu göstermiştir. 20. yüzyılın başlangıcında F. Hommel, Sümer-Türk dillerini karşılaştırarak incelemiş, Sümer dilinin de Altay dillerinden olduğu kanaatine varmıştır. Ünlü çağdaş Kazak bilgini Olcas Süleymanov da Sümer-Türk dillerini karşılaştırarak tetkik ederek, 60 kelimedede yakınlık olduğunu tespit etmiş ve sonuçta Sümer diliyle eski Türk dili arasında kültürel bağlılık ve ilişki olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebülfez Elçibey, Azerbaycan, Sümer, Prototürkler, Türk Dili

GİRİŞ

Muhtemelen, eski dünya tarihini az çok bilen her okuyucu bu başlığı okuyunca anında büyük tarihçi SN. Kramer'in "Tarih Sümerde Başlar"² eserini hatırlayacaktır. Kuşkusuz burada bir uyum vardır. Ancak belli olduğu gibi son on yıllarda dünya tarihçileri içerisinde bir takım büyük uzmanlar Sümer kültüründen önce Ön Asya'da başka kültürlerin olduğu ihtimalini doğrulayan araştırmalar yapmış ve belirli başarılı deliller elde etmişlerdir. Beşerin kendi kültürünün gelişmesini Sümer dehasına borçlu olması artık tarih bilimi tarafından kabul edilmiştir. Ancak Sümer dehasının hangi kaynaklardan su içip beslendiğini öğrenmek bugün tarih biliminin önündeki en ilginç, modern ve gerekli bir konulardandır. Sümer kültürünün köklerini, daha doğrusu Sümer'den önceki (Proto-Sümer) kültürü ve tarihi inceleyen bilimlerin elde ettiği sonuçlara dikkatle baktığımızda burada Azerbaycan'ın önemli bir yer tuttuğu açıkça görünecektir (Begmyrat, 2004: 41)³. Ne yazık ki, arkeologlarımızın bazı başarılı bulgularını, tarihimiz için keşiflerini dahil, Gobustan, Azık mağarası, Gemikaya ve sairlerini (Çoruhlu, 1997: 18-20, 23-24; Bayat, 2005-4: 49; Nerimanoğlu, 2011: 87-102)⁴ hariç bizde bu gerekli alan ile hiçbir uzman akademisyen uğraşmıyor ve yakın birkaç ile de bu tür uzmanların yetişeceği ne bekleniyor, ne de yetiştirilmesine gayret gösteriliyor!. Bu dayanılmaz hali önlemek için ilk önce sadece ve sadece Sümer anıtlarını okuyup inceleyebilir olabilecek bir değil, birkaç uzmanın yetiştirilmesi en önemli meseledir. Bu küçük yazıda Sümer'den önceki ve Sümer'le bağlı Azerbaycan tarihini incelemek iddiamız yoktur. Ancak kaynak ve edebiyatlarda az çok rastladığımız bilgilere dayalı bu sorunun konuluşunu göstermeye çalıştık. En eski Azerbaycan tarihine ait olan onlarca meseleden biz burada sadece dördünden bahsedeceğiz.

1. Azerbaycan'ın Ortadoğu'da Sümer'e kadar, ki konumu.
2. Milattan önce III. binyılda Azerbaycan-Sümer ilişkileri.
3. Azerbaycan ve bazı halkların köken ve meskenleri.
4. Eski tarihe ait modern edebiyatlarda "Azerbaycan" coğrafi anlayışına ilişki.

2 С.И.Крамер.История начинается в Шумере; S.N.Kramer, History Begins at Sumer, (Tarih Sumer'de Başlar), çeviren Muazzez İlmiye Çığ, Ankara, 1990.

3 Son yıllarda bu çalışmalara İran'ın kuzeyindeki Azerbaycan bölgesinden Mimar Esmail Arif katıldı.Yaşadığı yerde 6000 yıllarına tarihlenen 5-6 metre derinlikte yerleşim yeri kalıntısı bulunduğunu ve bu yerlerin adlarının Sümer adlarına benzediğini, aynı zamanda bunların "proto-Türk olduğunu bildiriyor."Türkmenistan'da da eskiden kalmış harabelerin arasında'kalalı gir''kaplanlı gir' gibi adlar vardır.Sümerolog Falkenstein bu sözcüğü Ken-Ger, ve Kener şeklinde yazıyor.Azerbaycan'ın Tebriz kenti yakınında bir köyün adı da Kenger'dir.(...) Azerbaycan köyünün (veya kentinin) bazı sakinleri kendileri için Kengerlu (Kengerli) soyadını kullanıyorlar, Lu-Ken-Ger-Ra sözcüğü ile Kengerlu sözcüğü arasındaki benzerlik çok anlamlıdır.Özellikle (lu) eki her iki dilde de, bir yurda mensup adam anlamına geliyor."

4Gobustan, Azerbaycan'da tarih öncesi çağlardan günümüze değin çok sayıda medeniyet eserlerinin sergilendiği bir açık hava müzesidir.4400 hektarlık alanı kaplayan bu tarihi milli park, Azerbaycan'da Büyük Kafkas dağlarının güney-doğu eteklerindeki bir bölgede yer almaktadır.Kuzeyde Büyük Kafkas'ın güney yamacı, batıda Pirsaat çayı, güneyde Haremi ve Mişov dağları, doğuda Hazar denizi ve Abşeron yarımadası ile çevrelenmiştir.Uzunluğu kuzeyden güneye 100 km, genişliği 80 km' ye yakındır.Azık mağarası, Azerbaycan'ın Füzuli Rayonu'nda bulunan ve ilk insan meskenlerinden birisi olan mağara.Kuruçay Çayının (Quruçay çayı) sol kıyısında yer almaktadır.Girişi deniz seviyesinden 900 metre yüksektedir, 7 çıkışı var.İlk araştırmalar 1960 yılında Azerbaycanlı arkeolog Memmedeli Hüseyinov tarafından başlanmıştır.Mağarada bulunan eski insane-"Azihontrop"un yaşının yaklaşık olarak 1, 2 milyon sene eskiye kadar götürülebileceği bilim adamlarınca da kanıtlanmasına rağmen 1, 2 milyon yaşı henüz genel kabul görmemektedir.Fakat, mağara içerisinde bulunan insanın çene kemiğinin en az 300-500 bin yıllık olduğu kabul edilmektedir. Burxard Brents, Ot Akka'da do Şomidora. Azerbaycan coğrafyasında Milattan önce 3000 yılının ikinci yarısında toplu yaşamın başladığı biliniyor.Urmiye Gölü çevresinde Sümerler ile komşu yaşayan Kutiler, Azerbaycan coğrafyasının ilk meskun toplumu olarak kabul ediliyor.

Önceden belirtelim ki, “Sümer’e kadar”, “Sümer öncesi”, “Sümer’den önce” (Proto-Sümer) kavramları şimdilik tarih biliminin bugünkü seviyesine göre geçici olarak kabul edilmiş bir ifadedir, milattan önce III. binli yıllara kadar olan Ortadoğu tarihi, özellikle orta taş, yeni taş ve bakır taş dönemi kapsamlı öğrenilinceye kadar bu terimin kullanılmasına ihtiyaç olacaktır. Azerbaycan’ın tunç devrine dek tarihe ait çok büyük değeri olan bulgular bize kendi sözümüzü söylemeye izin vermektedir. Aynı zamanda beni affedin ki, dünyanın birçok ülkelerine göre, özellikle Azerbaycan’ın güneyinde arkeolojik kazılar, aramalar çok az yapılmıştır.

Bahsettiğimiz döneme, yeni milattan önce X-III. binyıla ait materyaller veren Azık, Kültepe, Karaköpektepe, Baba-Derviştepe, Gobustan, Gemikaya’nın yanı sıra, Azerbaycan’ın güneyinde Yanıktepe, Sarabtepe, Firuztepe, Gencedere ve Dolmatepe özellikle göz önüne alınmalıdır. Bu küçük listeden görüldüğü gibi Azerbaycan’ın en eski tarihi hakkında şimdilik en çok bilgi veren bu tepelerdir. Tarih bilimini artık çoktan berkimiş ifade ve ölçülerle birlikte, “tepelerde yazılmış tarih” ifadesini de kullanabilir. Sadece tarihçilere değil hem de Azerbaycan tarihini biraz yakından öğrenen okuyuculara da biliyorlardır ki, Kültepe, Baba-Derviş, Azık ve Azerbaycan’ın güneyindeki Dolmatepe, Firuztepe (Urumiye gölünün güneyinde), Yanıktepe ve Gencedere’de bulunmuş arkeolojik malzemelerin büyük bir bölümü arasında yakınlık ve bir takım durumlarda kabul edilebilirlik vardır. Meselenin konuluşunda da bizi ilgilendiren şudur ki, Azerbaycan’ın güney-batısında boydan boya uzayıp giden Zağros (Patak) dağlarının doğu ve batı eteklerinde, bu bölgelere yakın yerlerde dünyada en büyük yerleşim alanları ortaya çıkarılmıştır. Bunların büyük bir bölümü aynı, birbirine yakın dönemlerin ürünüdür ve Ortadoğu’nun bazı eski halk ve tayfalarının toplu merkezinin yapımında rol oynamışlardır ki, bundan da Azerbaycan’ın da payı olmuştur. Sırf bu tarihi dönemde Azerbaycan kendi kapsamından genel insanlık tarihi için önemli bir çevreleyen ayak koymuştur. Bildiğimiz gibi, insanlık tarihinde öğrenilmesi çok gerekli olan tarımın, hayvancılığın, çeşitli sanat türlerinin oluşma dönemini incelemek, belirlemek hep ön sırada durur. Büyük Alman bilim adamı Marksist Bürhard Brentes eserinde: “Gencedere’de bulunan yapının kalıntıları yerin derin katlarına dayanıyor ve daha derin kazı yapılırsa, bu ilk yerleşim yerinin yapısını ortaya çıkarmak mümkün olacaktır. Gelecek araştırmalar hayvancılığın ve tarımın varoluş süresini tam olarak belirleyecek katkıda bulunacaktır” (Брентес, 1976: 31). Müellif bu eserin 21. sayfasında bizim milattan önce X. bin yılındaki yoğun yerleşim yerlerinin haritasını vermiştir. Onların neredeyse çoğu ve hem de esasları Urmiye gölü-Hemedan-Kerkük arasında ve onların yakınlarında, birkaçı ise Türkmenistan’dadır. Bu denli büyük bilimsel genellemelere ve bulgulara ait çeşitli eserlerden çok misaller getirebiliriz. Bütün bunlar insanlık tarihinin en büyük ana köklerinden birinin Azerbaycan’da oluştuğunu söylememize hak veriyor, sadece onun nasıl oluştuğunu ve etki alanını öğrenmek kalıyor.

Koyduğumuz birinci sorunun ikinci alanına göz atarsak. Bu alan bilimsel önemine ve çağdaşlığına göre ötekenden aşağıda durmuyor, aksine, tarihçilik için en güncel alandır. Bu, sınıflı toplumun varoluş süresini ve hangi esaslar üzerinde oluştuğunu öğrenmektir. Eski dünya tarihine ait ders kitaplarından tutun da büyük hacimli tetkikatlara dek tüm eserlerde gösteriliyor ki, Ön Asya’da ilk devletler milattan önce III. binde oluşmuş, ilkel-içtimai toplumda tabakalaşma milattan önce IV. binyılın ortalarına denk gelir. Bürhard Brentes bu konuya değinerek: “Bu sürecin ilk habercileri, Dolmatepe vilayetinin nüfusu olmuştur... Onların seramik eşyaları Kilikya, Anadolu, hatta Balkana yayılmıştır (Брентес, 1976: 163)”. En eski Azerbaycan tarihinin evrensel değeri şudur ki, dünyanın siyasi, kültürel tarihinin temeli sayılan Sümer’in varoluş ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bunu yakından görmek için birkaç bilimsel bilgiyi ve ihtimali genelleştirmek yeterlidir.

1. Tarih biliminde Sümerliler hakkında iki temel olasılık vardır.

2. Sümerler en eski çağlar Mezopotamya'da yaşamışlardır.
3. Sümerler Mezopotamya'ya başka yerden gelmişler.

Bu sonuncu daha fazla iddia ediliyor ve daha çok hakikate uygun sayılır. Bunu iddia edenler gösteriyorlar ki, Sümerler Mezopotamya'ya kuzey-doğudan girmiş, ona kadar uzun süre Zağros'un kuzeydoğusunda yaşamışlar. Her hangi sıradan bir okuyucu haritaya baksa Zağros'un kuzeydoğusunda Azerbaycan'ın bulunduğunu görebilir. Dediğimiz gibi ikinci ihtimale esaslınsak (çünkü onu tasdik bilgiler olduğu halde, inkâr edici deliller yok) olarak düşünülebilir ki, Sümerler önce Azerbaycan'da yaşamış, oradan Mezopotamya'ya akıp, yeni yeri devletlerinin merkezine dönüştürmüşler. Başka bilgilere bakalım: Sümer'de bizim milattan önce III. binyılda sanatının ve işçilik kültürünün gelişmesinde önemli rol oynayan ve geniş uygulanan Obsidian (volkan camı), kalay, bakır, demir, geç, firuze ve birkaç çeşit değerli taşlar (yaşam taşı, ametist, lacivert, akik gibi) dağ billuru, kuvarsit, kırsal şpatı vb. orada elde edilmiyor, başka ülkelerden getiriliyordu. Sümer'e ait bütün eserlerde gösteriliyor ki, bunların çoğu Mezopotamya'ya komşu olan kuzey, kuzeydoğu ve doğu ülkelerinden getiriliyor, bu komşular metalürjiyi iyi biliyorlardı. İşte bu noktada Azerbaycan-Sümer ilişkilerini görmek için Azerbaycan arkeologlarının milattan önceki X-II. binyıla ait çalışmalarıyla Sümer'e ait yapılan arkeolojik kazıların malzemelerini karşılaştırmak gerekir, başka bir yandan ise tüm Azerbaycan'ın faydalı kazıları göz önüne getirilip geniş araştırmalar ve karşılaştırmalar yapılmalıdır.

Ana meselenin burada konulan 3. bendi-Azerbaycan ve bazı halkların, tayfaların yeri meselesi V. İ. Avdiyev'in "Eski Doğu Tarihi" kitabında (belli olduğu gibi bu ders kitabı Sovyet tarihçiliğinin artık kabul ettiği onaylanmış bilgiler doğrultusunda yazılmıştır) bir iktibas gösterelim: "Halkların, özellikle eski halkların kökeni (etnogenez) meselesi çok mürekkeptir. Onu çözmek için Ön Asya'nın geniş arazisinde iskânlaşmış çeşitli ulusların kültürü ve daha fazla dillerinin gelişimi hakkında halen az olan bilgilerin öğrenilmesi zaruridir. Bunu söyleme nedenlerimiz var, Kafkasya ve Tavr'dan tutun da Güney Elam'a kadar olan ülkelerde yaşayan dağ halkları burada en eski halklar olmuşlardır (Авдиев, 1970: 38)⁵". Bir azıcık yakından bakarsak yazarın gösterdiği arazinin üçte birinden fazlasının Azerbaycan'a ait olduğunu görürüz. Bir takım başka tarihi bilgiler de gösteriyor ki, Sümer kültürünü yaratan halkların çekirdeğini Azerbaycan'da yaşayan veya oradan akarak Mezopotamya'nın merkezi eyaletlerinde bulunan halklar ve tayfalar teşkil etmiştir. Sadece onu gösterelim ki, son günlere dek, dünyada en eski kamış kayıkların milattan önce üçüncü binyılda Mezopotamya'da yaratıldığı belli idi. Büyük Azerbaycanlı arkeolog İshak Caferzade (<http://www.ortopedia.com.tr/art/?gezi-yazilari/gobustan-kayaliklari-ve-ilk-sanatcilar>, Caferzade, İ.M, 1973, Gobustan Kaya Tasvirleri, Bakü: Elm Yayınevi; Djafarzade, 1973: 171; <http://onturk.wordpress.com/2011/04/14/gobustan-azerbaycan>; Bartdold, 1976: 546) bu kayıkların daha eski tasvirini Gobustan'da bulmuş ve milattan önce VII-VI. binyıla ait olduğunu belirlemiştir. Bu buluşla dünyada gemi-tekne tarihinin en tanınmış uzmanı olan Thor Heyerdahl (Heyerdahl, AI-3: 1, Spring, 1995)⁶ tanışmış ve onu doğrulamıştır. "Yunost" dergisi Tur Heyerdahl'la görüşükten sonra: "O, Azerbaycan'dan hayretle dönmüştür: evet, gerçekten bunlar kamış kayıkları (tarif), Stratigrafi ⁷ bu tasvirlerin tam tarihini-en azından bizim milattan

5 V.İ.Avdıyev, İstoriya Drevnego Vostoka, Moskva 1953.

6Thor Heyerdahl, (d.6 Ekim 1914 Larvik, Norveç-ö.18 Nisan 2002 Colla Micheri, İtalya), Norveçli antropolog ve kâşif.

7Stratigrafi ya da tabaka ilim.Yerkabuğunun kısımları olarak ele alınan tabakalı kayaların formasyonlardan, bileşimlerden, istiflenmelerden ve korelasyonlarından söz açan jeoloji koludur.Bir alan veya bölgedeki kayaların nitelik, kalınlık, istiflenme, yaş ve korelasyon yönlerinden ele alan tasvirici jeoloji

önce VI. binyıla ait olduğunu gösteriyor.

Peki, o dönemde Hazar'da kamış gemilerde kimler dolaşıyordu?

“ Hiç şüphe etmeden şimdilik bu sözü söyleyebiliriz: Sümerlerin ulu dedeleri, kendisi de Mezopotamya'ya gitmeden en az üç-dört bin yıl önce!

Thor Heyerdahl da insanlığın beşiğini buradan aramayı doğru sayıyor ve tavsiye ediyor (Юность Журналі, 1981, №11: 92-94). Biz kesinlikle eminiz ki, Sümer devletinin ve kültürünün yaratılmasında ve gelişmesinde eski Azerbaycan Türklerinin azımsanmayacak kadar hizmeti, katkısı vardır. Belki de onların özünü eski Azerbaycan Türkleri koymuşlardır.

Milattan önce III. binyılın başlangıcında oluşan Sümer devletini yaklaşık 700 yıl sonra Akad devleti yıkar. Milattan önce 2200 yılında ise onun yerini Guti devleti alır (Всемирная, 1956, I.cilt: 214). Bu devletin kurucuları Gutlar'dır.

Peki, Gutiler kimlerdi?

Sümerlere göre Gutiler ait fikirlerde tarihçiler arasında öyle bir tartışma yoktur. Onlar hakkında yazan bütün tarihçiler, Gutiler (Fani, 1992: 24; Xemgin, 1987: 3; Balkan 1990: 9; [http://ahmetdursun347.blogcu.com/23234257\(01.8.2007\)](http://ahmetdursun347.blogcu.com/23234257(01.8.2007)8)⁸ Mezopotamya'ya gidip, orada yeni devlet kurmadan önce Azerbaycan'da yaşamışlardır (Azərbaycan Tarixi, 1961, I.cilt: 40; Авдиев, 1970: 5). Onlar Akad devletini yok etmeden çok önce Mezopotamya'da tanınıyorlardı ve bir kısmı da sivil yolla yayılarak orada mesken kurmuştu. Kuşkusuz, Gutiler'in Azerbaycan'da devletleri vardı, onlar Mezopotamya'yı tuttuktan sonra da imparatorluklarının merkezi Azerbaycan idi. Gutiler tüm Mezopotamya'yı alıp, “onların tanrılarını (Azerbaycan'a-E. E) yüzyıl yaşattılar” (Авдиев, 1970: 60-61). Mezopotamya'da 125 yıldan fazla hakim olan Gutiler'in patesileri⁹ (vassalları) güçsüzleri, yetimleri ve dul kadınları güçlülerin baskısından korumalı idiler. Bunun da sonucunda yerel nüfusun içerisinde tam hukukluların sayı öncekinden kat kat artmış (Всемирная история, 1956, I.cilt: 214) ve Sümer kültürü gelişmiş, Sümer edebiyatı yeniden çiçeklenmeye başlamış, büyük tapınaklar dikilmişti.

Ortadoğu'nun eski tarihinde, onun sosyal-siyasi hayatında çeşitli dönemlerde, büyük rol oynayan ve Luluba, Kas, Kaspi, Hurri (Subar) vb. adlarla konuşan halklar, aşiret ittifakları da eski Azerbaycan Türkleri olmuşlar. Kaslarla Kaspiler'in aynı kökenli olmasını yazan tarihçilere bizde katılıyor ve bunun aksini iddia edenlerle hiçbir tartışmaya da girmiyoruz, sadece onlara demek gerekir ki, tarihi bir daha iyice okusunlar. Kaslar da dünya tarihi meydanına Sümerler ve Gutiler gibi Azerbaycan'dan çıkmış ve yaklaşık 1300 yıl Ortadoğu'nun tarihi kaderinde rol oynamışlar. Yeri gelmişken şunu da belirtelim ki, eski kaynaklarda Kas, Kassi, Kaspi, Keşke (Kasa) adı ile bilinen bu eski Azerbaycan Türkleri, IX-XII. yüzyıl Arap dilli tarih kitaplarında milattan önceki tarihten söz edince “Hazar (Dunlop, 1954: 95-96; İbn Havkal, 1906: 107; el İstahrî, Tiflis, 1901: 41; Kafesoğlu, 1999: 157; Togan, 1970, Hazarlar mad: 398; Kuzgun, 1993: 43; Rásonyi, 1971: 114; “Hazarlar”, 1993, Temel Britannica Ansiklopedisi: 110-111; Kurat, 1992: 30; “Khazar” Encyclopædia Britannica, 2011; Golden, 1971: 150; Golden, 1980: 55-56)^{10c} adıyla hatırlanır. Dilcilik açısından da bu sözlerinin

bölümüdür.

8 Manna ve Midiya arazilerinde bilinen toponimlerin ve şahıs adlarının çoğunlukla Türkçe olması, Mannalar'ın ve Maday'ların Türk menşeli oldukları hususunda şüphe uyandırmaktadır. Asur kaynaklarında adlarına ilk defa M.Ö.843 yılında tesadüf edilen Manna topluluğunun etnik bakımından Guti-Lullular'ın torunları olduğu düşünülmektedir. Manna adı son kez olarak da M.Ö.593 yılında İskit-Med ittifakı vesilesiyle geçmektedir ki, Manna hakimiyetine Medlerin son verdiği anlaşılmaktadır.

9 Din, hem dünya gücünü simgeleyen rahip krallar bulunuyordu. Bu rahip krallara Patesi ve Ensi adı verilir. Bunlar tanrı adına şehir devletini yönetirdi. Feodal topluluğun başında Patesi adı verilen bir kral-tanrının bulunduğu, tanrısız güç ile halkı yönetirdi.

10 Hazarlar'ın etnik kökeni hakkında kesin bir kanıt olmamakla beraber bu konuda araştırma yapmış bazı SSCB'li tarihçilere göre, Kuzey Kafkasya'nın yerli

hepsinin aynı kökten olması kendisini doğrultur. Kas, Kaspi, Hazar, Guz, Kazvin vb. gibi coğrafi isimler de bu kökten gelir. Kaslar (Hommel, 1897: 169; Hatipoğlu, 1979: 29-32)¹¹ milattan önce II. binyılın başlangıcında Azerbaycan'da üstün bir yer kazanmış, aynı binyılın 750 yılında başkanı Kandaş'ın yönetimi altında Mezopotamya'yı fethederek bir an Ortadoğu'da büyük bir imparatorluk kurmuşlar. Kasların en önemli hükümdarlarından biri olan II. Agum kitabelerde kendisini "Kassin (Azerbaycan'ın kuzey eyaletlerinden başlayarak Hemedan'a, Hazar'dan Zağros (Patak)'a kadar uzanan toprakları birleştirerek orada Kaslar'ın" Kass "devleti kurulmuştu) ve Akad'ın, geniş Balistan" ülkesinin hükümdarı "adlandırılmıştı. Başka bir kas hükümdarı Garındaş bunlara "Sümer'in hükümdarı" sözünü de ilave etmiştir. Çok geçici ve aşırı kompakt konuştuğumuz bu konular Azerbaycan'ın milattan önceki 6 bin yıllık tarihinin en güçlü hatlarından bir bölümüdür. Ancak bunlar, tarih kitaplarında doğru şekilde konulmaz, onlar kökünden incelenmek yerine, dalından-daha doğrusu Mezopotamya'ya uzanan bir parçasından tutularak oynatılır.

Ana yolun başlangıcının bilinmesi halinde, onun herhangi bir kulvarında dolaşmak neye ve kime yarar ki?

Birkaç söz de Azerbaycan adının eski tarihe ait eserlerde çalıştırılmasına dair. Böyle eserlerde Azerbaycan adı nadiren söylenir, bir kısmında da ise hiç söylenmez de. Onun yerine ise çeşitli karmaşık coğrafi, hem de görüntü isimler kullanılır.

Neden böyle yapılı?

Neden her bir varlık kendi adıyla adlanmasın?

Bilindiği gibi Sümer ile ilgili yapılan tüm araştırmalarda Azerbaycan'ın güney-batı ülkesinden özellikle Zağros dağları boyu ve Urmiye gölü çevresinden bahsedilir ve bu arazilerin oynadığı ekonomik, sosyal ve siyasi rolden söz ediliyor. Ancak o yerleri hep "Kuzey İran", "Batı İran", "Kuzey-Batı İran", "modern (?) Cenubi Azerbaycan", "Mezopotamya'nın Kuzeydoğusu", "Sümerlerin Kuzey-Doğu komşuları" vb. adlandırılır (Всемирная история, 1956, I.cilt: 591; Авдиев, 1970: 37, 40; Бреннес, 1976: 14, 21, 31, 126, 139 vs). "Dünya Tarihi" nin I. cildinde Kafkasya'nın eski tarihine 20 sayfa (s. 513-533¹²) ayrılmıştır. Orada Azerbaycan adı 4-5 yerde söylenir. Hepsinde de "Çağdaş Azerbaycan" veya "şimdiki Güney Azerbaycan" şeklinde kullanılır.

halklarından biridir. D.M.Dunlop ve P.B. Golden dli araştırmacılar Hazarların, Tiele veya Uygur soyundan geldiğini kabul etmektedirler. Fransız tarihçi René Grousset, Hazarlar'ın Rouran Kağanlığı'nın iktidarlarının Göktürkler tarafından ele geçirilmesi sonucunda batrya göç eden Türki halklardan biri olduğunu öne sürmektedir. El-Mesüdü'ye göre, Hazarlar, Sabar Türkleri'nin devamıdır ve "Hazar" adıyla Bizanslı ile İranlılar tarafından tanınmışlardır, fakat aynı zamanda "Türk" olarak da anılmışlardır. D.M.Dunlop, Çin kaynaklarında "Tu-küe Ho-sa-K'o-sa" (突厥可薩部) adı ile zikredildiğini ortaya çıkarmış da Peter Golden, Hazarlar ile Uygurlar arasında bir bağlantı kurmanın mümkün olmadığını ve gerçek bağlantının Ogurlar arasında var olduğunu belirterek Dunlop'a karşı çıkmıştır.[15] Bazı bilim adamlarına göre "Hazar" adı "gezgin" anlamına gelen-kaz kökü ve "adam" anlamına gelen ekinden türetilmiştir. Eski Rus kayıtlarında Hazarlar "Beyaz Ugriler", Macarlar da "Kara Ugriler" olarak anılmaktaydı. Yunan tarihçi Theophanes kayıtlarında, Hazarları "doğudan gelen Türkler" olarak ifade eder. Hazarca'nın, eski Türk dili ve Uygurca'nın etkisinde kalmış, Hunca ve Bolgarca gibi Türk lehçelerinin Oğur öbeğine bağlı bir lehçe olduğu görüşünde birleşen araştırmacılar da vardır. Hazarların çağdaşı olan Arap seyyah ve coğrafyacı İbn Havkal ve İstahri, Hazar ismini; ne bir milletin, ne de bir halkın ismi olduğunu belirtip sadece başkenti İtil olan ülkeye verilen isim olarak nitelemişlerdir.

11 Kas Hanedanı Kral Adları:Gandaş:Gandaş (Gan-daş = Kan-daş = Kandaş "aynı kandan olan"); Agum:Agum I, II, III.(Ag-u-m = agam, Sayın büyüğüm", "Sayın, saygı değer" anlamını veren Agum sözcüğünün Aga biçimi de olduğu belirtilmektedir ki bu sözcük "Aga/ağa sözcüğünün yansımasıdır. Kaştılaş:Kaştılaş, I, II, III (Kaş-til-i-aş -Kas-dil-li "Oğuzlardaki Beg-dil-li= Beydilli gibi soy gösteren ad") vb.

12 Dünya Tarihi, I. Cild:513-533

Birincisi, bu “modern”, “şimdiki” ne demektir?

Niçin çağdaş Mezopotamya, şimdiki İran, modern Irak vb. denemeyeceği halde Azerbaycan sözde ve yanlışlık yaratan ifade ile yazılmalıdır?

İkincisi de, bu sayfalarda öyle yerler vardır ki, orada “Azerbaycan” yazılması gerekirken neden görüntü isimlerden kullanılır?

Bu konuda İğrar Aliyev daha önemli bir yer elde etmiştir. O, Azerbaycan sözü yerine “Güney Kafkasya”, “Kuzey-Batı İran”, “ Hazar'ın Batı Kıyıları” vb. tasvirlerden daha fazla yararlanmamıştır¹³. MN. Pogrebov¹⁴16 sayfalık bir makalesinde, bahsettiği konunun temel malzemeleri Azerbaycan'la bağlı olsa da, toplam iki yerde kendisi de “modern” ifadesiyle “Azerbaycan” sözü kullanıyor. Mil Düzü'nden¹⁵, Araz'dan, Mingeçevir, Sakız, Urmiye gölü ve sair yerlerden söyleye söyleye onların “Güneydoğu Kafkasya”, “Kafkasya”, “merkezi Kafkasya”, “Kuzey-Batı İran” vb. isimlerler yerleştiğini gösteriyor. Anlamak mümkün değil ki, müellif “Kuzey-Batı İran'ın Mil düzünden güneye doğru arazisi”, “Güneydoğu Kafkasya'dan Urmiye gölüne kadar ki toprak” gibi sözde ifadeleriyle ne demek istiyor (Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековье, 1981: 42-58). Hem de ilginçtir ki, telif başka devletlerin adıyla bile konuşuyor. Biz onlara bu eserden örnek gösterebiliriz, ancak misalleri çoğaltmaya gerek duymuyoruz. Son olarak onu diyebiliriz ki, Azerbaycan tarihçileri bu meseleyi kökünden ve tarihçiliğin en yüksek taleplerini göz önüne alarak çözmelidir. Yoksa bu kaba yanlışlıklar başını alıp gidecek, tarih ilmine ve ilmi bilincin doğru oluşmasına büyük zarar verecektir.

KAYNAKÇA

CAFERZADE, İ.M, 1973, Gobustan Kaya Tasvirleri, Bakü: Elm Yayınevi.

Hazarlar, 1993, Temel Britannica Ansiklopedisi.

Khazar, 2011, Encyclopædia Britannica.

HEYERDAHL, T. (1995) The Azerbaijan Connection: Challenging Euro-Centric Theories of Migration by Heyerdahl ,AI 3:1, Spring.

BARTBOL, O. (1976) Deşifroski Pismennosti Ostroya Pashi, Taynı Drevnih Pısman, Moskva.

Юность Журналі, 1981, №11, səh.92-94.

AZƏRBAYCAN TARİXİ, B.(1961) I cild, səh.40.

HACIYEV T. (1976) Azerbaycan Edebi Dili Tarixi. Azerbaycan Devlet Neşriyatı : Baku.

HUDİYEV N. (1990) Azerbaycan Edebi Dilinin Tarixi. Baku.

13 Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности, "Об этнических процессах в областях Восточного Закавказья и Западного Ирана в конце II, в начале I тысячелетия до н.э." Məqaləsi, M, 1981

14 Pogrebova M.N.Pamyatniki Skifskoy Kul'turi V Zakavkaz'e.-Kavkaz İ srednyaya Aziya V Drevnosti İ Srednevekov'e.M, 1981.

15 Mil düzü-Kür-Araz ovalığının güney batı kısmında, Kür ve Araz çaylarının birleştiği yerde, Kür çayının sağ sahili ile Araz çayının sol sahili arasında kapsayan arazi.

- İSMAİLOV M. (1992) Azerbaycan Tarixi. Baku.
- МЕНМЕДОВ А. (1989) Azerbaycan Dilinin Erken Tarixine Dair Materyallar; Azerbaycan
- БРЕНТЕС. Б. (1976) От Шанидара до Аккада, Moskva.
- АВДИЕВ, В.И. (1970) История древнего Востока, Moskva.
- ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ, М. (1956) I cild, səh.
- КАВКАЗ И СРЕДНЯЯ АЗИЯ В ДРЕВНОСТИ И СРЕДНЕВЕКОВЬЕ, Moskva, 1981, səh.42-58.
- КРАМЕР. С.И. История начинается в Шумере.
- Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности (1981) "Об этнических процессах в областях Восточного Закавказья и Западного Ирана в конце II, в начале I тысячелетия до н.э." Məqaləsi, Moskva.
- GEREY B. (2004) 5000 Yıllık Sümer-Türkmen Bağları, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÇORUHLU, Y. (1997) "Türk Sanatında Av Sembolizmi", Arkeoloji ve Sanat, sayı: 76, Ocak-Şubat, s. 18-20, 23-24.
- BAYAT, F. (2005) "Sosyo-Ekonomik Bağlamında Avcılık Kültü ve Av İyesi", Folklor/Edebiyat, sayı: 44, 2005/4, s. 49.
- NERİMANOĞLU, Kamil V. (2011) GÖRSEL TÜRKOLOJİ, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1 Winter, p. 87-102, TURKEY.
- FANİ, M. (1992) Kürtler ve Sosyal Gelişimleri, (Çev., Azmi Süslü), Paris.
- XEMGİN, E. (1987) Kürdistan Tarihi, İstanbul.
- BALKAN, K. (1990) "Eski Ön Asya'da Kut (veya Gut) Halkını Dili İle Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik", Erdem Dergisi, C.6, S 16, Ocak, s. 9.
- DUNLOP, Douglas M. (1954) The History of the Jewish Khazars, Princeton, N.J.: Princeton University Press, s. 95-96.
- İBN HAVKAL (1906) "The Book of Roads and Kingdoms-Collection of Materials Relating to Places and Peoples of the Caucasus", sayı:38, Tiflis, s. 107.
- EL İSTAHRÎ (1901) "The Book of Climates-Collection of Materials Relating to Places and Peoples of the Caucasus", sayı:29, Tiflis, s.41.
- KAFESOĞLU, İ. (1999) Türk Millî Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TOGAN, Zeki V. (1970) Hazarlar md. İslam Ansiklopedisi, Cilt V, İstanbul, s. 398.
- KUZGUN, Ş. (1993) Hazar ve Karay Türkleri: Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi, Alıç Matbaacılık, Ankara.
- RÁSONYI, L. (2007) Tarihte Türklük, Örgün Yayınevi.
- KURAT, Akdes N. (1992) IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Kitabevi, Ankara.

PETER B. (1971) "Hazar Dili", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s.147 – 153.

GOLDEN, PETER B. (1980) Khazar Studies: An Historio-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars. Budapeřte: Akademia Kiado, s.55-56.

FRİTZ H.(1897) Altaraclitische Überlieferung, München, s. 169.

HATİPOĞLU , V. (1979) "Türk Tarihinin Başlangıcı.", Türkoloji Dergisi, C. VIII, Ankara, s. 29-32.

[http://ahmetdursun347.blogcu.com/23234257\(01.8.2007](http://ahmetdursun347.blogcu.com/23234257(01.8.2007)

<http://onturk.wordpress.com/2011/04/14/gobustan-azerbaycan>